

TÜRKİYE'DE TARİKATLAR

TARİH VE KÜLTÜR

editör

Semih Ceyhan

Bu eser
İSAM'ın İkinci Klasik Dönem Projesi kapsamında hazırlanmıştır.

İSAM Yayınları 162
İlmî Araştırmalar Dizisi 69

TÜRKİYE'DE TARİKATLAR
Tarih ve Kültür

editör
Semih Ceyhan

Bu kitap
İSAM Yönetim Kurulunun 21.10.2011 tarih
ve 2011/19 sayılı kararıyla basılmıştır.

© Her hakkı mahfuzdur.

Birinci Basım: Ocak 2015

ISBN 978-605-4829-19-4

İSAM Yayıncılık Sosyal Hizmetler San. ve Tic.Ltd.Şti.
İcadiye Bağlarbaşı Cad. No. 40 34662 Üsküdar/İstanbul
Tel: (0216) 474 08 50 Faks: (0216) 474 08 74
www.isam.com.tr bilgi@isam.com.tr
Sertifika No. 15734

Pasifik Ofset
Cihangir Mah. Güvercin Cad. No. 3/1
Baha İş Merkezi A Blok Kat 2, 34310 Haramidere / İstanbul
Tel: (0212) 412 17 77
Sertifika No: 12027

Ceyhan, Semih (ed.)
Türkiye'de tarikatlar: tarih ve kültür / Semih Ceyhan (ed.). - İstanbul : İSAM
Yayınları, 2015.
1052 s. ; res. ; 24 cm. - (İSAM Yayınları ; 162. İlmî Araştırmalar Dizisi ; 69)
Dizin ve kaynakça var.
ISBN 978-605-4829-19-4

3

CUMHURİYET TÜRKİYESİ'NDE TARİKATLAR*

Mustafa Kara

Uludağ Üniversitesi İlahiyat Fakültesi

*Değişmiş çeşm-i rindân çeşni-i mey değişmiştir
Tarabgâh-ı cihânda nağme-i hey hey değişmiştir.
Hulâsa bence şimdi kible-i rûhum Muhammed'le
Hüdâ-yı lemyezelden mâadâ her şey değişmiştir.*

Ayaşlı Şâkir Efendi

Her ülkenin her dönemin her coğrafyanın problemlili konuları ve tartışmalı şahsiyetleri vardır. Bu konu ve şahsiyetlerle ilgili kanaatlere bazan ilmî otoriteler yön verir bazan da siyasî iktidarlar yol gösterir. Ülkelerin ve devletlerin tarihlerinde meydana gelen kırılma, yeniden yapılanma ve dalgalanmalar çoğu zaman bu farklı kanaatlerin değişim ve dönüşümlerine sebep olur. Tasavvufî kültürün bazı terim ve kimi şahsiyetleri de böyledir. Cumhuriyet devrinde tarikat müesseselerini daha iyi anlayabilmek için Osmanlı döneminin bazı “fotoğraflar”ına bakmak gerekir.

Tasavvuf ve tarikat kültürüyle çok içli dışlı olan Osmanlılar'ın şeyh ve dervişlerle zaman zaman “kavgalı” oldukları bilinmektedir.

.....

* Bu makale müellifin şu yazılarından terkip edilerek hazırlanmıştır: Kara, “Cumhuriyet Döneminde Tarikatlar”, s. 3-20; a.mlf., “Son Yüzyılda Tasavvufun Sosyal Hayatımızdaki Yeri”, s. 8-11; a.mlf., *Metinlerle Günümüz Tasavvuf Hareketleri*, s. 601-608.

Bu devletin temelinde Şeyh Edebâli'nin bulunması, dervişlerin gönül fetihleriyle beraber olması dâimî olarak sûfî ve dervişlerle iyi geçindiği anlamına gelmemektedir. Meselâ Babaîler hareketi Selçuklu Devleti ile yakından ilgili olduğu için Osmanlı Devleti'nin kurulduğu yıllarda dervişler ile Babaîler arasındaki bağ ve bağlantılar siyasîlerce hep merak edilmiştir. XV. yüzyılda “derviş” denince akla gelen soru Şeyh Bedreddin Simâvî yoluna müntesip Bedreddinîler'di. XVII. yüzyılda idama kadar varan cezalandırmalarda Melâmîler önde idi. XIX. yüzyılda ise, ilmî ve siyasî otoriteler 1826'dan sonra yeniçerilerle birlikte Bektaşîler'i karşılarına almışlardı.

Tanzimat'ın “nizam” vermek istediği alanlardan biri de şüphesiz tasavvuf ve tarikatlarıdır. Şeyhülislâmîliğe bağlı olarak 1860'lı yıllarda kurulan Meclis-i Meşâyih müessesesi tasavvufî hayatın seviyesini yükseltmeyi hedefliyordu. Dinî hayatla iç içe olan tekke ve tarikatların merkez şahsiyeti şeyhler olduğu için bunların yetiştirilmesi önem arz ediyordu. Bunun için istenen seviyeyi yakalamak ve “beşik şeyhliği”nin mahzurlarını ortadan kaldırmak için şeyh efendilerin çocuklarına özel “Medresetü'l-meşâyih” adıyla bir eğitim öğretim müessesesinin kurulması da üzerinde durulan önemli projelerden biri olmuştur.

Tanzimat ile Cumhuriyet arasında yer alan önemli değişim ve dönüşüm projelerinden biri de 1908'de başlayan II. Meşrutiyet'tir. Bu dönemde konumuzu yakından ilgilendiren gelişmeler şunlardır.¹

1. Sûfiler tekkenin dışında ilk defa farklı bir teşkilât kurmuşlardır: Cem'iyet-i Sûfiyye.

2. Sûfiler kitap ve risâlelerin dışında ilk defa haftalık, on beş günlük, aylık dergiler çıkarmışlardır: *Cerîde-i Sûfiyye*, *Muhibbân*, *Tasavvuf* vb.

3. Meclis-i Meşâyih'e nizamnâme ve talimatnâmelerle son şekli verilmiş, daha fonksiyonel hale getirilmiş, illerde “Encümen-i Meşâyih” adıyla şubeler açılmıştır.

Cumhuriyet'e tekaddüm eden yıllarda sorulan en radikal soru ise şudur: Tekkeleri ne yapalım? Kapatalım mı? Islah mı edelim?

•••••

1 Geniş bilgi için bk. Kara, *Metinlerle Günümüz Tasavvuf Hareketleri*, s. 25-99.

1908-1918 yılları arasında yazılan kitap ve yayınlanan makalelere bu soruya verdikleri cevap açısından bakıldığında karşımıza şu tespitler çıkmaktadır:

1. Abdullah Cevdet'in *İctihad* dergisi ve Kılıçzâde Hakkı'nın başını çektiği bir grup yazar çizere göre Osmanlı Devleti'ni ayakta tutabilmek için kapatılması, yasaklanması gereken kurumların başında tekkeler ve zâviyeler gelmektedir. Çünkü bu kurumlar Osmanlı tebaasını hayattan koparmakta ve onları boş şeylerle meşgul etmekte, ayak bağı olmaktadır.

2. Yukarıda isimleri verilen ve sûfiler tarafından neşredilen dergiler ise problemin varlığını kabul etmekle birlikte çözümde farklı bir reçete sunmaktaydılar. Onlara göre tasavvufî hayatta bir çöküşün varlığı açıktır. Ancak çare ilga değil islahattır. Çünkü bu hayat dinî hayatın ayrılmaz bir parçasıdır. Toplumun bir kesimi bu hayat ile dinî coşkuyu yaşayabilmektedir. Bu alanların alternatifi yoktur. Fakat dinî açıdan herkesin tarikata girme mecburiyeti de yoktur.

3. *Sırat-ı Müstakîm – Sebülürreşâd* yazarlarının ise Osmanlı'nın istikbali ve dinî hayatla ilgili çok ciddi plan ve projeleri olmakla birlikte tasavvufî konuları sükûtle geçmeyi tercih etmişlerdir. Bir diğer ifadeyle konuyu öncelikli bir mesele olarak görmemiş ve tartışmalara girmemişlerdir.

Meselâ ekolün mimarlarından biri olan Mehmet Âkif (Ersoy), *Safahât* isimli eserinde bu konuya fazla girmemiştir. Ancak tasavvufî hayatın tenkit alan konularına işaret ederken 1912'de şöyle bir ifade kullanır:

*Koca millet! Edebiyatı ya oğlan ya karı
Nefs-i emmâre hizasında henüz duyguları
Sonra tenkide giriş: Hepsi tasavvufla dolu
Var mı sâfiyyede bilmem ki İbâhiye kolu*

Mehmet Âkif üzerinde araştırma yapanlar şunu da itiraf ediyorlar: İstiklâl Marşı şairinin Mısır'da iken yazdığı "Hicrân", "Gece" ve "Secde" isimli şiirleri tasavvufî derinlikleri anlatması açısından XX. yüzyılda yazılan en önemli metinlerden üç tanesidir ve tekkelerin kapatıldığı sene kaleme alınmışlardır.

Bu üç şiirin son beyitleri şöyledir:

*Güneşler geçti aylar geçti, artık gel ki mihmânım
Şühûdundan cüdâ imanla yoktur kalmak imkânım*

*Gel ey dünyaların Mevlâ'sı, ey Leylâ-yı vicdânım
Senin yâd olduğum sinende olsun, varsa pâyânım*

*Kıyılmaz lâkin Allahım, bu gaşyolmuş yatan vecde
Bırak, 'hilkat'le olsun varlığım yekpâre bir secde!*

19 Mayıs 1919'a geldiğinde "Tekkeler kalsın mı gitsin mi?" şeklindeki bir soruyu sorma lüksü ortadan kalkmıştı. Bunun en açık belgesi Mustafa Kemal'in aynı günlerde Anadolu'nun muhtelif şehirlerinde yaşayan şeyh efendilere bir mektup yazarak onların Millî Mücadele'ye omuz vermelerini istemesidir. O günkü Osmanlı toplumunun yapısını bilenler tasavvuf erbabını "atlayarak" toplu bir hareketin gerçekleştirilemeyeceğini iyi biliyorlardı. Bu gerçeğin uzantısı olarak 23 Nisan 1920'de Türkiye Büyük Millet Meclisi, bir tarikat pîri olan Hacı Bayrâm-ı Velî'nin kabri ziyaret edilerek açılmış, seçilen iki başkan vekilinden biri Konya mebusu Abdülhalim Efendi, diğeri Kırşehir mebusu Cemâleddin Efendi olmuştur. Birinci isim Konya Mevlânâ Dergâhı, ikinci isim Hacı Bektaş Dergâhı şeyhi idi. Başka bir ifade ile birinci isim dünyadaki Mevlevîler'in, ikinci isim Bektaşîler'in önderi idi ve uluslararası bir güç ve otoriteleri vardı.²

Günümüzde bazı akademisyenler şöyle bir fikri seslendirmektedirler: "Atatürk olmasaydı dinî bayramlarımız da olmazdı." İstiklal harbinin kumandanına bakarak söylenen bu cümle bir gerçeğe işaret etmektedir. Doğrudur. Yalnız şu gerçeği de unutmamak gerekir. Mustafa Kemal Paşa müderris, mürşit ve din adamlarıyla iş tutmasaydı, bu mübarek neticeyi elde etmesi mümkün değildi. Fotoğrafın bütününü görmek gerekmez mi?

Cumhuriyet Dönemi

İstiklâl Harbi bu anlayış birliği ile tamamlanmış, 1924'te Şer'iyeye ve Evkâf Vekâleti kaldırılıp Diyanet İşleri Riyâseti kurulduğu

•••••

2 Mustafa Kemal Atatürk'ün mektuplarının metni *Nutuk*'ün III. cildinde yer almaktadır (ayrıca bk. Kara, *Metinlerle Günümüz Tasavvuf Hareketleri*, s. 83 vd.).

zaman cami ve mescitlerle birlikte tekke ve zâviyelerin yönetimi de bu kuruma devredilmişti.

Türkiye Cumhuriyeti'nin din tarihi ile sosyal hayatını inceleyenler beş yıl ara ile cereyan eden iki hareket üzerinde mutlaka detaylarıyla birlikte durmak zorundadırlar: Şeyh Said İsyanı ve Menemen İsyanı. Biri ülkenin doğusunda, diğeri batısında cereyan eden bu iki hareketten sonra büyük değişimler ve düzenlemeler meydana gelmiştir.

Tasavvufi müesseselerle 1919'da imzalanan "mütareke", 1923'te su üzerine çıkan muhalefet rüzgârlarına rağmen Şeyh Said hareketinin patlak vermesine kadar devam ettiği söylenebilir. Bunun bir göstergesi de resmî beyanat ve meclis konuşmalarında tekkelerin ve tarikatların aleyhinde kayda değer bir ifadenin olmamasıdır.

Lozan tartışmaları, Cumhuriyet'in ilânı, hilâfetin kaldırılmasıyla birlikte güçlenen muhalefet 1924'te ilk partisini kurmuştu. Terakkîperver Cumhuriyet Fırkası'nın ilgi görmesi Cumhuriyet Halk Fırkası'nı aşırı derecede tedirgin etti. Siyasî tarihçilerin kanaatlerine göre yeni partinin tüzük ve programı Cumhuriyet Halk Fırkası'ndan daha "muasır" ve "liberal" olmasına rağmen, tüzüğünde yer alan şu cümle ile tahmin edemeyeceği bir suç işlemişti: "Fırka, i'tikâdât-ı dîniyyeye hürmetkârdır." O gün bugün "irtica" hiç gündemden düşmeyecek, mahkûm edilmek istenen taraf için bu kelime kullanılacak ve yeterli olacaktır.

1925'ten önce yaşayan sûfilerin hayat hikâyeleri ve eserleriyle ilgili bu yıllarda yayımlanan en önemli bibliyografik eser Harbiye mezunu Bursalı Mehmed Tâhir'e aittir: *Osmanlı Müellifleri*.³ Melâmî neşveye sahip olan Mehmed Tâhir'in bu eserinin II. cildinden Mustafa Kemal Paşa destek olmak için 500 adet satın aldı. O yılların mali sıkıntısı göz önüne alınırsa bu önemli bir jest idi.

Şeyh Said olayından iki kurum mesul tutuldu: Tekkeler ve Terakkîperver Cumhuriyet Fırkası. Parti hemen kapatıldı. Mustafa Kemal 1925 yılının Ağustos ayının son günleriyle Eylülün ilk günleri Kastamonu'ya yaptığı meşhur ziyarette tekke ve dervişlerin aleyhinde

•••••

3 Eserin ilk cildi 1915'te, II. cildi 1920 ve 1922'de, son cildi ise 1924'te basılmıştır. 1925'te vefat eden Bursalı Mehmed Tâhir'in İstanbul Hüdâyi Hazretisi'nde bulunan mezar taşı, öğrencisi Mustafa Kemal Paşa tarafından yaptırılmıştır.

ilk defa beyanat verdi. Bu cümlelerle yeni bir dönem başlamış, bin yıldan beri dinî ve kültürel hayatımızın önemli bir parçası olan tekke ve zâviyeler için yeni bir sayfa açılmış oldu.

1925 yılı sonunda çıkan 677 sayılı kanunla şeyh, derviş, mürit vb. gibi unvanların yasaklanmasının yanında tekke ve zâviyelerle birlikte bir kurum daha kapatılmıştır: Türbeler.

Yüz sene önce Bektaşiliğin başına gelenler şimdi bütün tarikatların başına geliyordu. Mistik atmosfer ve dinî coşku kadar şiir ve mûsiki başta olmak üzere güzel sanatlar ve estetik dünyanın da merkezi olan dergâhların kapısına kilit vuruluyordu.⁴

Takrîr-i Sükûn Kanunu ve İstiklâl mahkemeleriyle tanınan bu dönemin özelliklerinin neticesi olarak kayda değer bir muhalefete rastlamak da pek mümkün değildir. Yani “Bin yıllık bir müessese kapatılınca mensupları nasıl bir muhalefet sergilediler” şeklinde sorulan sorunun detaylı cevabına sahip değiliz. Bunun “Herkes tekkelerin kapatılmasından yana idi” anlamına gelmediği de bilinmektedir. Derinden derine, sessizce akıp giden bir protestonun varlığı kesin ise de elle tutulabilen, gözle görülebilen bir tavrın olmadığını söylemek gerekir.

1930’da patlak veren Menemen olayı dinî hayatla ilgili bazı konuların tekrar gündeme gelmesini, “irtica” ile ilgili birçok meselenin yeni baştan ele alınmasını gerekli kıldı. Artık on beş-yirmi sene daha sürecek olan sessizlik döneminin işaret mermileri atılıyordu.

Tekkelerin Kapatılması Karşısında Şeyhler Ne Yaptılar?

1925’te tekkelerin kapanmasıyla birlikte tekkelerde şeyh olan yüzlerce sûfi, irşada yetkili binlerce mutasavvıf ne yaptı? Bu insanları birkaç gruba ayırmak mümkündür.

1. Mutasavvıfların bir kısmı 1925’le birlikte bu defteri kapattı. “Hikmet-i hükümet”in gereği olarak bu yasağı boyun eğilmesi gereken bir tecelli olarak algıladı. Kimi muallimlik, kimi âmirlik, kimi memurluk yaptı. Muhatap bulursa onlara da “kapalı kapılar” ardında bir şeyler anlattı. Konya Mevlânâ Dergâhı son postnişini Veled Çelebi İzbudak şöyle düşünüyor:

•••••

4 Geniş bilgi için bk Kara, *Din Hayat Sanatı*.

*Hak ehli olunca içimizden mefkûd
Cahiller edince arş-ı irşâda suûd
Beyhûde figân etmeyelim, lâyıktır
Dergâhlarımız boş idi oldu mesdûd*

2. Bazı sûfiler bu tasarrufun yanlış olduğunu savundu. Bütün menfi şartlara, illegalitenin bütün problemlerine rağmen sessiz ve derinden bildiğini okumaya devam etti. Bir taraftan da özel iş kurup maişetini temin etmeye çalıştı. 1936'da vefat eden Bursa Mısrî Dergâhı son şeyhi Şemseddin Ulusoy'un şu mısraları, alınan yasaklama kararına karşı çıkmaktadır:

*Zıkr-i cehrîden bizi menettiler olduk hazîn
Gözlerimiz oldu giryân yâ Resûlellah meded*

*

*Tekyemiz mesdûd mânen maddeten oldu harab
Terk olundu zıkr-i Yezdân yâ Resûlellah meded*

*

*Tekyeler sed türbeler bend hep soyuldu câbecâ
Evliyalar oldu pinhan yâ Resûlellah meded*

*

*Meclis-i zıkr-i Hudâda bülbül idim sad diriğ
Seddedildi tekye, beni zâr zâr etdi hayf*

*

*Tekyeler mekteb-i irfân idi mesdûd oldu
Nazar-ı halkda meşâyih ise merdûd oldu*

*Halkı irşad ile me'lûf idi şeyhler evvel
Şimdi nâdan cühelâdan diye ma'dûd oldu*

*

*Tekyeyi sed zıkr-i cehrîden bizi menettiler
Nâr-ı mahrûmiyet ile işte biz yandık yetiş*

*Üç sene oldu tahammül eyleyüb sabreyledik
Sabrımız bitti efendim âh ki usandık yetiş*

*

*Enbiyanın evliyanın gavs ü aktab hurmeti
Tekyemizi et küşâd yâ rabbi çok baktık yetiş*

*

*Emr-i takdir ile seddoldu tekâyâ sad dirîğ
Menolundu zikr u tevhidin Hudâyâ sad dirîğ⁵*

3. Kimi dervişler tasavvufî hayatın idamesi için tekke ve zâviyenin şart olmadığını düşündüğünden bütün kâinatı dergâh olarak gördü. Günlük gerginliklere prim vermedi. Politik kutuplaşmalara ilgi duymadı. Melâmî neşvenin gereği olarak dostlarla buluşup halleştiği her yeri dergâh olarak kabul etti. Bugün ülkemizde yaşayan Melâmîler'in büyük bir kısmı, 1887'de Balkanlar'da vefat eden Muhammed Nûrû'l-Arabî'ye mensuptur.

Üsküdar Mevlevîhânesi'nin son şeyhi Ahmed Remzi Dede'nin mısraları bu görüşe işaret ediyor:

*Görmeyen çeşm-i basîretle vücûd-i vahdeti
Zâkir ü mezkûru bilmez zikre olmaz âşinâ
**

*Âsumândır kubbesi hem ahterân kandilleri
En ziyâ-bahşâ kanâdîl güneşle mâhdır
**

*Seddolunmakla tekâyâ kaldırılmaz zikr-i Hak
Cümle mevcûdât zâkirdir cihân dergâhdır*

Din ve kültür tarihimizle yakından ilgili olan ve mühim eserlere imza atan şu şahsiyetler 1925'te farklı tarikatlara ait bir tekkenin şeyhi idi:

Ahmet Remzi Akyürek (Mevlevîyye)

Abdülhakim Arvâsî (Nakşibendiyye)

Sadettin Nüzhet Ergun (Sa'diyye)

Kenan Rifât (Rifâiyye)

Abdülbaki Baykara (Mevlevîyye)

Şemseddin Ulusoy (Halvetiyye-Misriyye)

Elif Efendi (Sa'diyye)

Esad Erbîlî (Nakşibendiyye)

Hüseyin Vassâf (Halvetiyye-Uşşâkiyye)

.....

5 Geniş bilgi için bk. Kara, *Buhara Bursa Bosna*, s. 485 vd.

Bu şahıslar 1925'ten sonra da bazan celâli tecellilerin hüznü, bazan cemâli tecellilerin ümidiyle çalışmalarına devam etmiş, kalem ve kelâmlarıyla köprü vazifesini sürdürmüş, pek çok esere imza atmışlardır. Meclis-i Meşâyih reisliği yapmış olan Suut Kemal Yetkin'in babası Şeyh Saffet'le (Yetkin) Konya postnişini Veled Çelebi ise (İzbudak) tekkeleri kapatan mecliste mebus idi.

1930-1947 yılları özel anlamda tasavvufi hayat için değil genel anlamda dinî hayat ve din eğitimi için de kayda değer müspet gelişmelerin olmadığı yıllardır. Dinî dergi ve kitap açısından da söz konusu dönem pek iç açıcı değildir.

En önemli müspet hareket “Şark Klasikleri” başlığı altında Türkçe'ye tercüme edilen eserlerin bir kısmının tasavvufla ilgili olmasıydı. Yine aynı yıllarda tercüme edilmeye başlanan *İslâm Ansiklopedisi*'nin ilgili maddeleri söz konusu kurak mevsim için nisan yağmuru gibi idi. Bu projelerin mimarı ise İstanbul'da Mevlevî bir ailede yetişen 1939-1946 yıllarında Millî Eğitim bakanı olan Hasan Âli Yücel idi.

1946 yılında Demokrat Parti ile birlikte çok partili hayata geçiş çalışmalarının başlaması dinî hayat-dinî neşriyatın canlanmaya başlamasıyla yaşıttır denebilir. İlk dinî bilgileri ihtiva eden küçük kitapların yanında, 1947'de yayın hayatına giren dergilerde dolaylı da olsa tasavvufî konulara temas ediliyordu. Ancak kırklı yıllarda çıkan eserler dikkatlice incelendiğinde üzerlerindeki 1925 ve 1930 “balyoz”larını görmek zor olmamaktadır.

1924'ten sonra dinî eğitime olan ilginin azalması ve 1930'dan sonra sıfırlanması bu alanda büyük bir boşluk meydana getirmiştir. İlk, orta ve yüksek tahsilde hiçbir dinî bilgi alamayan gençliğin bir kısmında farklı bir arayış ortaya çıktı. Özellikle yüksek tahsil esnasında çeşitli vesilelerle tasavvufî şahsiyetlerle tanışan gençler, dinî bilgi ve hayatın bir bölümüyle temas kurmanın mutluluğunu duymuşlardır. Aslında bu insanların aradığı şey bir tarikatın dervişi olmaktan çok haram-helâl çizgisini muhafaza etmeye, farz olan ibadetleri yerine getirmeye çalışan bir dindarlığı gerçekleştirmektir. Birçok fikir, siyaset, ticaret ve kültür adamımızın tasavvufî muhitlerle dirsek temasında olması bu yolla olmuştur. Necmettin Erbakan ve arkadaşları bu neslin en meşhur şahsiyetleridir.

Bu tespitle ilgili olarak enteresan bir durum da şudur: İmam-Hatip liseleri, İlahiyat fakülteleri, Yüksek İslâm enstitülerinde dinî bilgi alan insanlarımızın büyük bir kısmı tasavvufî hayata fazla ilgi duymamaktadır. Sosyal psikologlarımızın bu konu üzerinde durması ve soğuk kanlı bir şekilde tahlil etmesi gerekir. Bu fotoğrafın ne kadarı tabii, ne kadarı sunidir?

Yarım yüzyıla yakın bir zamandan beri dinî yüksek tahsil veren İlahiyat fakültelerinde bir ders olarak tasavvuf tarihinin okunması ve pek çok yayının yapılmasının yanında tasavvuf kültürünü tesirsiz hale getirmek için kitap ve makale yazan ilâhiyatçı-akademisyenler de vardır. Resmî görüş tarikatları çağ dışı, bazı ilâhiyatçılar ise din dışı görünürken, Yüksek Öğretim Kurulu seçmeli olarak yeni bir dersin okunmasını 1993'te emretmiştir: Günümüz Tasavvuf Hareketleri. Anayasanın atıfta bulunduğu kanunla yasak olan bir konu nasıl incelenecek, böyle bir ortamda insanlar ne kadar tabii ve dürüst davranabilecek? Bu derste günümüz mürşitleri nasıl takdim edilecek?

1930-1940'lı yıllarda tasavvufî hayat ve dervişler üzerindeki baskılar ve yasaklar 1940'lı yılların sonunda ve 1950'li yılların başında patlak verdi. Halvetiyye'nin bir kolu olan Ticâniyye'ye mensup olanlar, bu reaksiyonun en önde yürüyen temsilcileri oldular. M. Kemal Pilavoğlu'nun önderliğinde tepkilerini ortaya koyan Ticânîler'e yönelik, adli kurumlar ve güvenlik güçleri tarafından zaman zaman soruşturma ve takibat söz konusudur.

Dindarların Tarikatlara Bakışı

Ülkemizde seksen yıldan beri verilmekte olan din eğitimi tasavvuf ve tarikat merkezli olmadığı için dinî hayatın içinde olan insanlarımızın da konuya bakışları farklılık arz etmektedir. Bu farklılıkların bir kısmı bilgi eksikliğinden, bir kısmı tarafgir bilgiden, bir bölümü de resmî yönlendirmelerden kaynaklanmaktadır.

Bazı dindarlar tasavvufî yorumları inançlarına aykırı bulduğu için, bazıları yasak olan konulara bulaşmak istemediği için, bir kısmı da dervişane hayatı içine sindiremediği için “neyzen bakışlı” olmayı tercih etmektedirler.

Bu hayatı benimseyenler ise dinî coşkuyu ancak bu yolla tatdığı için, mistik-mânevî dünyanın mevhîbelerini bu yolda yürürken

yaşadığı için, sevgi ve muhabbetin önündeki engelleri bu metotla ortadan kaldırabildiği için gidişten memnun olmakta ve bir anlamda huzurla buluşmaktadır.

Tasavvufî hayatı istismar ederek “gününü gün edenler” ise her zaman “müşteri” bulabilmekte, denetimsizliğin getirdiği sorumsuz ortamın tadını çıkarmakta “aktör”lüğün geçici hazzı ile kendisini aldatmaktadır. Bir başka ifadeyle tasavvufî hayat illegalitenin getirdiği bütün menfilikleri taşımaktadır. Kısaca mürşit konumunda olan insanların çoğu kaş yaparken göz çıkarmaktadır.

Tasavvufî Eserler ve Türk Vurgusu

1924'te çıkan Tevhîd-i Tedrîsat Kanunu'nun gereği olarak açılan Dârülfünun İlahiyat Fakültesi'nde Mehmet Ali Ayni tarafından okutulan “Tasavvuf Tarihi” aynı isimle bir kitabın yayımlanmasına vesile olmuştur (İstanbul 1341). Daha sonraki yirmi beş sene dinî yayıncılıkla birlikte tasavvuf kültürüyle ilgili eserlerin yayımı tamamen duracaktır. Fakat bu yıllarda değişik bir tecellinin neticesi, farklı isimlerle tasavvufî şahsiyetler gündeme gelecektir. “Türk” kelimesi öne çıkarılarak yapılan bu neşriyatın en meşhurları şunlardır:

1. Abdülbaki Gölpınarlı, *Melâmîlik ve Melâmîler* (İstanbul 1931).
2. Hilmi Ziya Ülken, *Türk Tefekkür Tarihi* (İstanbul 1933).
3. Sadettin Nüzhet Ergun, *Türk Şairleri* (İstanbul 1936).
4. Mehmet Ali Ayni, *Türk Ahlâkçıları* (İstanbul 1939).
5. Osman Nuri Ergin, *Türk Maarif Tarihi* (İstanbul 1939).
6. İbnülemin Mahmud Kemal (İnal), *Son Asır Türk Şairleri* (İstanbul 1930).

Bu kitap ve yazarlar hakkında kısaca bilgi vermekte fayda vardır.

1900'de İstanbul'da doğan Abdülbaki Gölpınarlı (ö. 1982) XX. asrın en renkli şahsiyetlerinden biridir. Tekkelerin açık olduğu son çeyrek yüzyılda İstanbul'da yaşayan gönül adamlarını tanıyan, Melâmî, Mevlevî, Câferî bir çizgiyi takip eden Gölpınarlı mezuniyet tezi olarak ele alıp yayımladığı *Melâmîlik ve Melâmîler* günümüzde de değerini muhafaza etmektedir.

O yıllarda tarikatlar hakkında eser yazmaya kimse cesaret edemezdi. Fakat Gölpınarlı için iki rahatlatıcı sebep vardı:

1. Melâmîler'de tekke olmadığı için bazı kimseler 1925'te çıkan kanuna, tekkeleri ortadan kaldıran ve Melâmîliğe dönüşü kolaylaştıran bir düzenleme olarak bakmıştır. Bu da yöneticilerin işini kolaylaştırmıştır.

2. Gölpınarlı'nın tezini yöneten Köprülüzâde Mehmed Fuad'ın Ankara hükümetiyle aralarının iyi olması da önemlidir. Gerçi sonraki yıllarda hoca-talebenin arası açılacaksa da o yıllarda Köprülü'nün eser için yazdığı şu takriz cümleleri çok önemlidir: "Türkiye'nin dinî tarihini meydana getirebilmek için Türkiye'de inkişaf eden muhtelif tarikatlar hakkında etraflı ve sağlam monografiler yazılması birinci şarttır... Umumiyetle İslâm tasavvuf tarihini yazabilmek için de çok büyük yardımı olacağı bedihî olan bu cins monografiler mahdut ve muayyen bir mevzuu bütün teferruatıyla ihâta edebilir. Herhangi bir tarikatın, menşei, inkişafı, başlıca şahsiyetleri, âyin ve erkânı, şubeleri, coğrafi tevezzüü, içtimâî tesiri, sâir tarikatlarla râbıta ve münasebetleri böyle monografiler sayesinde sağlam bir suretle tespit edilmeden daha umumî mahiyette eserlerin vücuda gelmesi imkânsızdır." Eser Dârülfünunun Türkiyat Enstitüsü Yayınları arasında çıkmıştır.⁶

Galatasaray Talebe Cemiyeti Neşriyatı olarak iki cilt halinde yayımlanan *Türk Tefekkürü Tarihi*'nin yazarı 1901-1974 yılları arasında yaşamış olan Hilmi Ziya Ülken'dir. Eserde konumuzu ilgilendiren başlıklar ve şahsiyetler şöyle sıralanmıştır:

Türk Tasavvuf

1. Sırrî Hikmet
2. Klasik Tasavvuf

Mağrib Mektebi

1. Muhyiddin Arabî
2. Sadreddin Konevî

Meşrik Mektebi

1. Necmeddin Kübrâ
2. Mevlânâ Celâleddîn-i Rûmî

•••••

6 Talebesi Ali Alparslan, vefatından sonra hocasıyla ilgili bir eser kaleme almıştır (Alparslan, *Abdülbaki Gölpınarlı*; ayrıca bk. Akün, "Gölpınarlı, Abdülbaki", s. 146; Sayar, *Abdülbaki Gölpınarlı*).

Teşkilâtçı Tasavvuf

1. Ahîlik
2. Büyük Tarikatların Teşekkülü
3. Anarşik Tasavvuf Hareketleri

Hilmi Ziya Ülken'nin 1930-1940 yılları arasında şu eserleri de yayımlanmıştır:

1. *Türk Filozofları Antolojisi* (İstanbul 1935).
2. *Türk Mistisizmini Tetkike Giriş* (İstanbul 1935).
3. *Türk Tarihinde Mezhep Cereyanları* (İstanbul 1940).⁷

Cumhuriyet devrinde en çok eser veren sûfilerden biri olan Sadettin Nüzhet Ergun'un (ö. 1946) *Türk Şairleri* isimli kitabı fasiküller halinde çıkan alfabetik bir eserdir. Osmanlı asırlarında kaleme alınan hal tercümesi/biyografi kitaplarının hemen hepsinden istifade eden, yazma nüshalardaki bilgileri kullanan Ergun, bolca örnek metin de aktarmıştır.

1936'da başlayan büyük boy ayda iki fasikül neşriyatı maalesef giderek yavaşlamış, Fâizî maddesiyle 1945'te sona ermiştir. Bu haliyle bile eser Türk edebiyatı, tekke şairleri konusunda kaynak olma özelliğini muhafaza etmektedir.

Ergun'un *Türk Mûsikîsi Antolojisi* de yaklaşık yetmiş senedir ilgililerin "el kitabı" olma özelliğini korumaktadır. Tekke mûsikisinin mimarlarını tanıtan bu eser, tekke şiirinin en güzel güftelerini de aktarmaktadır.⁸ Bir başka ifadeyle bu eser, 810 şiiri ihtiva eden bir çeşit "tekke şiiri antolojisi"dir.

1869 Manastır doğumlu olan Mehmet Ali Ayni, Yanya ve Trabzon valiliği, Dârülfünun felsefe müderrisliği, tasavvuf tarihi muallimliği, Harp Akademisi siyasî tarih hocalığı gibi çok değişik alanlarda hizmet vermiş, 1945'te İstanbul'da vefat etmiştir.

Türk Ahlâkçıları'nda şu şahıslar eser ve tesirleriyle ele alınmıştır: Âşık Paşa, İznikli Ebû'l-Fâdıl Mûsâ, Eşrefoğlu Abdullah Rûmî, Kınalızâde Ali Çelebi, Birgivî, Koca Nişancı Mustafa Paşa, Abdülâtîf, İdrîs-i Bitlisî'nin oğlu Mehmet, Sürûrî Çelebi.

•••••

7 Hilmi Ziya Ülken'in eserlerinin listesi için bk. Balakbabalar, "Ord. Prof. Dr. Hilmi Ziya Ülken", s. V-XXII.

8 Hayatı ve eserleri için bk. Bektaş, "Ergun, Sadettin Nüzhet", s. 299.

Mehmet Ali Ayni *Türk Mantıkçıları*⁹ adlı eserin yazarı olduğu gibi dikkat çekici bir davranışı da şudur: 1923'te yayımladığı Muh-yiddin İbnü'l-Arabî ile ilgili *Şeyh-i Ekber'i Niçin Severim* isimli eserini "Gazi Mustafa Kemal Paşa Hazretlerine ithaf" etmiştir.

Türk Maarif Tarihi'nin yazarı İstanbul Mektupçusu olarak şöhret bulan 1883 Malatya doğumlu Osman Nuri Ergin'dir (ö. 1961). İstanbul'un fethinden sonra kurulan bütün eğitim öğretim müesseselerini tek tek ele alıp inceleyen Osman Nuri, *İlim ve Terbiye Müesseseleri* başlığı altında, "Mescid", "Cami" ve "Namazgâh"lardan sonra "Zâviyeler, Tekkeler, Dergâhlar" diye bir başlık açmış ve söz konusu müesseseleri tanıtmıştır.

Beş ciltlik eserde tekkelerin fonksiyon alanları olarak o yıllara göre büyük bir cesaret örneği verilerek şu hususlar genişçe izah edilmiştir:

1. Müsiki ve Raksın Yeri
2. Beden Terbiyesi Yeri
3. Fikir Terbiyesi Yeri
4. Konuk Yeri
5. İctimaî Yardım Yeri
6. Tedavi Yeri
7. Tecrid Yeri (Karantina Yeri)

Osman Nuri söz konusu yıllarda şu eserleri de neşretmiştir:

1. *Türkiye'de Şehirciliğin Tarihi İnkişâfı* (İstanbul 1936).
2. *Türk Şehirlerinde İmarat Sistemi* (İstanbul 1939).
3. *Türk İmar Tarihinde Vakıflar, Belediyeler, Patrikhâneler* (İstanbul 1944).¹⁰

Konumuzla ilgili olarak özellikle *Türkiye'de Şehirciliğin Tarihi İnkişâfı* adlı eserde bilgi vardır.

9 Daha sonraları Diyanet İşleri başkanı olan Şerefettin Yaltkaya'nın 1932'de yayımlanan makalesinin başlığı ise şudur: "Türk Kelâmcıları-I: Osmanlılardan Evvel", *Dârülfünûn İlahiyat Fakültesi Mecmuası*, V/23 (1932), s. 1-19; Kara, "Yaltkaya, Mehmet Şerefettin", s. 308.

10 Osman Nuri Ergin'in hayatı ve eserleri için bk. Sayar, "Ergin, Osman Nuri", s. 297.

1957'de vefat eden İbnülemin Mahmud Kemal İnal yüzyılın en önemli şahsiyetlerinden biridir. Diğer pek çok eseri gibi *Son Asrın Türk Şairleri*, *Fatm Tezkiresi*'nin zeyli olup 1853-1930 yılları arasında yaşayan 574 şairi tanıtan bir eserdir. Bu eserde şair olan pek çok mutasavvıf tanıtılmış, birçok tasavvufî şiir iktibas edilmiş, kendine has üslûp ve nüktelerle tarihe ışık tutulmuştur.

İbnülemin, *Sefîne-i Evliyâ* için Hüseyin Vassâf'a yazdığı mektupta dervişliği ile ilgili 1924'te şu bilgileri verir: "Evâil-i şebâbda [ilk gençlik yıllarında] eâzım-ı meşâyih-i Nakşibendiyye-i Hâlidîyye'den [Nakşibendiyye'nin Hâlidîyye koluna müntesip büyük şeyhlerden biri olan] Mevlânâ Şeyh Abdülmennân Osman Efendi (ks) Hazretleri Denizli'den gelerek bir gece fakirhânedede [evimde] beytütet [geceledi] ve salât-ı subhu [sabah namazını] müteakiben bu abd-i müznible [günahkâr kulla] birâder-i mükerreremime [değerli kardeşime] telkîn-i tarikat [tarikat dersi] buyurdu. Tarikatta sülûk için henüz niyet yoktu. O mürşid-i fâzıl me'mûren gelmiştir ki, ifâ-yı me'mûriyet etti [emrin gereğini yerine getirdi]. Ve birkaç gün sonra Denizli'ye gitti. Otuz seneyi mütecâviz [aşkın] zamandan beri tarîk-i Nakşibend-i Hâlidî'ye sâlik olduğum halde maatteessüf kesb-i feyz edemeyerek [feyiz alamayarak]

Saf olsa da kalb küdüret-alûd
Esrâr-ı vücûda mahrem olsam

Bilsem ki nedir hakikatim âh
Âdem gibi ben de Âdem olsam

zemzemesiyle [güzel nidâ] nevha-sâz olmaktayım [inlemekteyim]"¹¹

Resmî makamların tekke, tarikat, şeyh ve derviş kelimelerine karşı takındıkları sert ve ölçüsüz tavrın yanında bu eserler aracılığıyla kamuoyuna sunulan mutasavvıfları ve eserlerini görünce sûflerin şu sözünü hatırlamamak mümkün değildir: "Her celâlî tecellînin içinde bir cemâlî tecellî vardır. Her gülün yanında bir diken vardır." Bu makamda sûfler Niyâzî-i Mısırî'nin şu beytini okurlar:

Cemâli zâhir olsa tîz celâlî yakalar anı
Nerde bir gül açılrsa yanında hâr olur peydâ

.....

11 Hüseyin Vassâf, *Sefîne-i Evliyâ*, III, 393.

Klasikleşmiş iki makaleden de bahsedelim:

1942'de *Vakıflar Dergisi*'nin 2. sayısında yer alan Ömer Lütfi Barkan'ın "Kolonizatör Türk Dervişleri" başlıklı makalesiyle Abdülbaki Gölpınarlı'nın *İstanbul Üniversitesi İktisat Fakültesi Dergisi*'nde 1950'de yayımlanan "Türk-İslâm İllerinde Fütüvvet Teşkilâtı" isimli araştırmaları bu yılların en önemli çalışmalarıdır.

Son yirmi beş yılda ise tasavvuf klasiklerinin hemen hepsi Arapça ve Farsça'dan tercüme edilip yayımlandığı gibi Batı dillerinden de kayda değer çalışmalar Türkçe'ye aktarılmıştır. Son bin yıl içinde Türkçe kaleme alınan birçok eser de yeni harflerle basılmıştır. Bütün bu eserlerle asırlardan beri gönülleri imar ve ihya eden hikmetli söz ve yazılar topluma aktarılmış, "kāl" ile "hāl"i bir araya getirmek isteyenlere imkân ve fırsatlar sunulmuştur.

Tarikatla ilgili tartışmaları fazla öne çıkarmadan tasavvuf kültürünü topluma sunan, bu kültürün temel eserlerini tercüme, sadeleştirme ve şerhlerle yeni harflere aktararak anlayışın hayatiyetini sağlayan Osmanlı döneminin yâdigârı olan kişiler de vardır. Birkaç tanesi sıralanabilir: Ahmet Avni Konuk, Tâhîrülmevlevî (Olgun), Rıza Tevfik, Sâdık Vicdânî, Ömer Rıza Doğrul, Mehmet Zeki Pakalın, Ömer Fevzi Mardin, Kemal Edip Kürkçüoğlu, Sadettin Evrin, Nurettin Topçu, Mahir İz, Vasfi Mahir Kocatürk, Ağâh Sırrı Levent, Ahmet Hamdi Tanpınar, Ekrem Hakkı Ayverdi, İsmail Fenni Ertuğrul, Ömer Ferit Kam, Necip Fazıl Kısakürek, Şemseddin Yeşil, Fevziye Abdullah Tansel.

Cumhuriyet döneminde tasavvuf kültürü üzerine eğilen bu kültürün, tarihî, bedîî, sosyolojik ve psikolojik boyutlarını tahlil ve tenkit eden değişik dillerden tercümeleyen akademisyenler de vardır. İlâhiyat fakültelerinde görevli olmayan bu tarihçi, araştırmacı ve ilim adamlarının en meşhurları şunlardır. Fuad Köprülü, Amiran Kurtkan Bilgiseven, Tahsin Yazıcı, Şerif Mardin, Ahmet Yaşar Ocak, Erol Güngör, Sabri Ülgener, Ahmet Yüksel Özemre, Süheyl Ünver, Baha Tanman, Kenan Gürsoy, Nurhan Atasoy, Nihat Keklik, Osman Turan, Mustafa Tatcı, Abdullah Uçman, Cemal Kurnaz, Ömür Ceylan, Ali Nihat Tarlan, Nihat Azamat, Abdurrahman Güzel, İsmail Hakkı Uzunçarşılı. Bununla birlikte tasavvuf ve tarikatlarla ilgili çalışmalara imza atan Batılılar da vardır.

Çeşitli üniversitelere bağlı İlahiyat fakültelerinde tasavvuf anabilim dalında araştırma ve incelemelerine devam eden ellinin üzerinde akademisyen vardır. Şüphesiz bunların en velûdu Süleyman Uludağ'dır. Uludağ bir taraftan bu ilmin klasiklerini Arapça ve Farsça'dan Türkçe'ye tercüme ederken, diğer taraftan telif eserleriyle, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*'ne yazdığı maddelerle söz konusu alanı aydınlatmaya devam etmektedir.

Diyanet ve Tarikatlar

Tarikatlar 1924'te çıkan 429 sayılı kanunla Diyanet İşleri Başkanlığı'na bağlanmış, tekke ve zâviye şeyhleri müftülüklerce atanmıştır. 429 numaralı kanunun 5. maddesi şöyledir: "Türkiye Cumhuriyeti memâliki dahilinde bilcümle cevâmî' ve mesâcid-i şerifenin ve tekâyâ ve zevâyânın idaresine, imam-hatib, vâiz, şeyh, müezzin ve kayyımların vesâir müstahdemînin tayin ve azillerine Diyanet İşleri Reisi memurdur."

Kanunun çıkışından kısa bir müddet sonra 677 sayılı kanunla birlikte Diyanet tekke ve zâviyeleri defterden silmiş ve bir daha konuyla hiç ilgilen(e)memiştir. Geçen seksen sene zarfında tasavvuf ve tarikatlarla ilgili aydınlatıcı eserler yayımlanamadığı gibi 1997 yılına kadar bu başlıkla bir hutbe metni bile kaleme al(a)mamıştır. İlk baskısı 1919'da yapılan Fuad Köprülü'nün *Türk Edebiyatında İlk Mutasavvıflar* isimli eserinin 2. baskısını 1966'da Diyanet yapmış olmakla birlikte son yıllarda bundan da vazgeçmiştir.

Dinî hayatı resmî olarak yöneten yönlendiren denetleyen kurum Diyanet'tir. Ancak tarikat muhitlerinde dinle tanışan, dinî ritüelleri öğrenen bir kitle de vardır. Bu muhitlerin "dinî söylem"leri ile Diyanet'in tavrı bazan ters düşmektedir. Alevî Bektaşîler'in Diyanet'ten bir "masa" istemeleri sebebiyle de Diyanet ile tarikatlar zaman zaman gündeme girmekte bazan da karşı karşıya gelmektedir. Bu tartışmalar yakın istikbalde sona ereceğe benzemektedir.

Türkiye Diyanet Vakfı tarafından yayımlanmakta olan *İslâm Ansiklopedisi*'nin tasavvuf ve tarikatlarla ilgili maddelerinin önemli bir boşluğu doldurduğu da ifade edilmelidir.

Çok Partili Dönem

Son elli yılda olup bitenlere bakıldığında neler görülmektedir?

1. 1925'te çıkan 677 sayılı kanuna 10.06.1949 tarihli bir fıkra eklenerek cezalar ağırlaştırılmıştır.

2. Aynı kanunun bir maddesi 1 Mart 1950 tarihinde değiştirilerek on dokuz türbe ziyarete açılmakla birlikte Anıtkabir dahil bu yirmi türbe resmen kapalıdır. Bununla beraber Anıtkabir her devirde ziyaret edilmeye devam etmiştir. Anıtkabir'le ilgili olarak ilâve edilmesi gereken bir psikolojik gerçek de şudur: Yaratılış olarak mistik dünyaya meyyal olduğu halde resmî yasak sebebiyle bu dünyadan kaçan bazı kimselerin Atatürk sevgisi ve Anıtkabir'deki ritüelleri söz konusu ruhî boşluklarını doldurmaktadır.

3. 1961 Anayasası'nın 153. maddesiyle, aralarında 677 sayılı kanunun da bulunduğu sekiz kanunun, "anayasaya aykırı olduğu şeklinde anlaşılacağı ve değiştirilmesi teklif edilemeyeceği" hükmü getirilmiştir. Aynı hüküm 1982 Anayasası'nda da yer almıştır.

4. Polis, jandarma ve adliye tutanaklarına göre en "menfur" kelimelerden birinin "tarikat" kelimesi olmakla birlikte toplumdan bütünüyle çekildiği de görülmemiştir.

5. Tasavvufî hayatın içinde olanlar da dinî hassasiyetler açısından çok renklidir. Başka tarikatları "adam yerine" koymayacak kadar dar bir çerçeveden bu âlemi seyredenler olduğu gibi farklı dinlerin mistik teknikleriyle iç içe olanlar da vardır. Dinin emir ve yasaklarına titizlikle uyan müritler olduğu gibi zikir-sohbet meclislerinin derunî hallerinin dışında dinî ritüellerle, ibadetlerle ilgilenmeyen dervişler de vardır.

6. Tasavvuf ve tarikatın her türlü uzantısına karşı olmayı sebep-i vücûdunun gereği olarak gören bazı "devletli"lerin Mevlevî semâi ve Bektaşî semahlarına katılmakta mahzur görmemeleri de bize has bir başka gerçeğin çıplak fotoğrafıdır.

7. Tasavvuf kültürünün hem "makbul" hem de "maktul" olması bazı tezatların ortaya çıkmasına sebep olmuştur. Tasavvuf kelimesi daha ılıman, tarikat kelimesi daha itici bulunmuştur. Mevlevîlik daha sıcak, Nakşibendîlik daha soğuk karşılanmıştır. Her fırsatta tarikatların aleyhinde beyanat veren siyasiler söz Şeyh Edebali, Hacı Bektâş-ı

Velî, Mevlânâ Celâleddîn-i Rûmî, Yûnus Emre'ye gelince “Onlar bizim aydınlanma çağımızın önderleridir” hükmünü verebilmektedirler. İşte çözmemiz gereken mesele: Aydınlanmamızın önderleri olan bu şahısların yolu (tarikât kelimesi “yol” anlamındadır) nasıl kötü olur? Yoksa kendisi iyi de fikri mi kötü?

8. 1925'ten sonra yöneticilerin Bektaşîler'le bir alıp veremediği yoktu. 1950'lerde buna Mevlevîler de ilâve edildi. Özellikle “semâ gösterileri” ve “semâ törenleri” yaşanan değişimin renkli alanları oldular. Aynı yöneticiler Kâdirî, Nakşî, Halvetî, Rifâî gibi kelimeleri duymak ve görmek istemiyordu. Bu tezat zamanla “Atatürkçü şeyh efendi” tipini doğurdu. Kimi onun Mevlevî kimi de Melâmî olduğunu savundu. Bazı şeyh efendiler de “Tekkeler zaten kapanmayı hak etmişti” şeklinde beyanat vermekte bir mahzur görmedi. Bir bölümü ise siyaseti “şemsiye” olarak kullanmayı denedi. Parti genel başkanı bile oldu. Bir tasavvuf tarihi profesörü bu Kemalist sûfilerin söylemini kemal noktasına taşıdı: “Mustafa'nın yaptıkları Muhammed'in yaptıklarından başka bir şey değildir.”

9. Son çeyrek yüzyılda daha çok “vakıf” şemsiyesi altında bir araya gelen dervişlerin bir kısmı gazete ve dergi çıkarmak, özel okul açmak gibi farklı alanlarda hizmet sunmuşlardır. Özellikle aylık dergiler tasavvufî cemaatların iç iletişimine omuz vermişlerdir.

Tasavvufî konulara ağırlık veren ve hayatîyetini sürdüren bazı dergiler şunlardır: *Mihr*, *Buhara*, *Beyan*, *Altınoluk*, *Semerkant*, *Yenidünya*, *Keşkûl*, *Feyz*, *Hakikat*, *İlim ve İrfân*, *Nurşin*, *Ârifân*.

10. Tarikat eğitimi diz dize ve göz göze yapılması gereken bir eğitimidir. Tekkelerin kapanması bu imkânı ortadan kaldırdı. Zaman içinde bu eğitimi vermeye yetkili olanlar öbür âleme intikal edince yeni bir problem doğdu: Şeyh olanlar gerçekten şeyh midir? Mürşit olmaya ehil midir, ehliyeti var mıdır, icâzetnâmeye sahip midir? Mürşitlerin hemen hepsi yerine bir kimseyi bırakmadan göçtü. Fakat mistik yaratılışlı insanlar için bu ihtiyaç devam ettiği için “şeyh”ler gerekiyordu. “İcâzetnâmesi var mıdır yok mudur?” Bunu test etmek kolay değildi. Adı şeyh olan herkesin etrafında insanlar halkalanmaya başladı. Şu anda “şeyh” olanların büyük bir çoğunluğu şeyh değildir. Fakat geleneklerini kaybeden tasavvufî hayat böyle sakil bir durumu da taşıyor. Çünkü tasavvufî hayat “yasak” olduğu için denetim mekanizmasına da muhatap olmuyor, olamıyor. Dolayısıyla erken

kalkan “post”a oturuyor. Hiçbir makam da kimsin, nesin demiyor diyemiyor. Hulâsa, postnişin kelimesini telaffuz edemeyen pek çok postnişin vardır.

11. İlähiyât fakültelerinde yer alan Tasavvuf Tarihi Anabilim Dalı ile Türk-İslâm Edebiyatı Anabilim Dalı öğretim elemanlarının yayınladıkları eserler sahanın pek çok alanını aydınlatmıştır.¹² İstanbul’da *Tasavvuf* ismiyle hakemli bir dergi de yayımlanmaktadır.

12. Resmî mevzuatı düşünerek derviş veya şeyh olduğunu gizlemek için “kırk dereeden su getirenler” olduğu gibi, her şeyi apaçık bir şekilde yazıp çizenler, kitapların “önsöz”lerinde açık adreslerini bildirenler de vardır. Mürşit yerine hoca, mürit yerine talebe, tekke yerine medrese kelimesini kullanarak “evliyalar tarihi” yazanlar olduğu gibi Soner Yalçın’ın *Beyaz Müslümanların Büyük Sırrı*’ndaki üslûpla kalem oynatanlar da vardır.

13. Cumhuriyet döneminde tarikat mensuplarına karşı takılan menfi tavır, insanların şahsiyetlerine de tesir etmiştir. Şeyh efendilerin çocuk ve torunlarının bir kısmında bu “içe kapalı” veya aşırı derecede “devrimci” zihniyeti görmek mümkündür. Söz konusu “baskı” sebebiyle oluşan atmosferi dağıtmak ve yok etmek için masonluğa kadar uzanan bir yolun sâliki olanlar da vardır. Bunlara göre “Bektaşilik alaturka masonluk, masonluk alafranga Bektaşilik” idi. Bu dönemin bazı din adamlarında görülen Cumhuriyet Halk Partisi muhabbetinin bir sebebi de bu psikolojik durum olmalıdır.

14. Tasavvuf kültürüyle yüzleşen insanların bir kısmı şiir ve mûsiki başta olmak üzere geleneksel sanatlarımızla gönül bağı kuran sanatçılardır. Tasavvuf gibi güzel sanatların da gönül merkezli oluşu, bu insanları ister istemez tasavvuf dünyasının sahillerine taşımakta ve orada beslemektedir.

15. Döneme ait sıkıntı ve çıkmazlara rağmen topluma tasavvuf kültürünü aktaran şahsiyetlerden 1950 sonrası vefat edenlerin bir bölümü şöyle sıralanabilir:

••••••••

12 Geniş bilgi için bk. Aşkar, *Tasavvuf Tarihi Literatürü*. Samsun bölgesinde tarikat mensuplarıyla ilgili ankete dayalı olarak yapılan bir çalışma için bk. Yetik, *Tarikatlar ve Dinî Hayat*.

CUMHURİYET TÜRKİYESİ'NDE TARİKATLAR

Kenan Rifât	1950
Abdülaziz Bekkine	1952
H. Ragıp Erensel	1953
Ömer Fevzi Mardin	1953
Kemâlî Osman Efendi	1954
Alvarlı Efe	1956
Ali Haydar Efendi	1961
İbrahim Fahrettin Erenden	1966
İsmail Hakkı Toprak	1973
Dede Paşa	1973
M. Kemal Pilavoğlu	1977
M. Hayri Öğüt	1979
Mehmet Zahit Kotku	1980
O. Nuri Kepenekoğlu	1981
Mustafa Özeren	1982
M. Sami Ramazanoglu	1984
Muzaffer Ozak	1985
Nurullah Cezerî	1985
Hasan Dinç	1988
Hasan L. Şuşud	1988
Osman Hulusi Ateş	1990
M. İhsan Oğuz	1991
Muhammet Raşit Erol	1993
Sâmiha Ayverdi	1993
Bedri Noyan	1997
Abdürrahim Reyhan	1998
Safer Dal	1999
Musa Topbaş	1999
Esad Coşan	2000
Hüseyin Hilmi Işık	2001
Ahmet Ergin	2002
Hasan Burkay	2005
Ali Öztaylan	2008
Mehmet Dumlu	2011

Günümüzde Tasavvuf ve Tarikatlarla İlgili Meseleler ve Çözüm Yolları

Günümüz İslâm ve tasavvuf hareketleriyle, tasavvuf ve tarikatlar dünyasının meseleleri iç içedir. Bu meseleler nasıl ele alınabilir ve ne gibi çözüm yolları önerilebilir?

Tasavvufî hayatın gönül merkezli oluşu, keşif ve ilhamı öne çıkarması, bu düşüncenin “kayıt altına” alınmasını zorlaştırdığından yeterli bilgi ile donanmamış bazı sûfiler, fikir ve yorumlarında zaman zaman dinî sınırları aşmaktadırlar. Bu yorum ve duyguları belli sınırlarda tutmak, ilk sûfilerin üzerinde durdukları en önemli konulardan biridir. “Yol”larının Kitap ve Sünnet ile sınırlı olduğunu sık sık gündeme getirmelerinin, iç âlemlerinde duydukları ve buldukları yorumlar için Kitap ve Sünnet gibi “iki âdil şahid”e başvurmalarının da sebebi budur.

Şimdi şu “güncel” metni okuyalım.

Tasavvuf yolunda bir duraklama ve gevşeme baş göstermiştir. Daha doğrusu bu yol hakiki mânasıyla yok olup gitmiştir. Kendileriyle hidayete ulaşılan şeyhler vefat edip gitmiş, şeyhlerin gidişatına ve âdetlerine tâbi olan gençler azalmış, vera' kaybolmuş, vera' sergisi dürülmüş, tamah kuvvetlenmiş, ihtirasın kökleri ve bağları güçlenmiştir. Şeriata hürmet hissi kalplerden zâil olmuştur. Dine karşı kayıtsızlığı, menfaat temin etmenin en güvenilir vasıtası olarak kabul eden zamanın sofuları, haram ile helâl arasında fark görmez olmuşlar, dine ve din büyüklerine karşı saygısız olmayı, din haline getirmişlerdir. İbadet etmeyi hafife almışlar, namaz kılmayı ve oruç tutmayı basit bir şey saymışlar, gaflet meydanında at koşturmuşlar, nefsanî arzulara kendilerini teslim etmişler, işlenmesi mahzurlu olan şeyleri hiç aldırmandan işlemişler; halktan, kadınlardan ve zalim devlet adamlarından temin ettikleri şeylerden hiç çekinmeden faydalanmışlardır.

Sonra bu nevi kötü şeyler yapmaya da kanaat etmeyerek bir de en yüksek mânevî hallere ve hakikatlere işaret etmişler, bu gibi şeylerden bahsederek kulluk boyunduruğundan kurtulup hürriyete kavuştuklarını, Allah'a vuslat hali ve hakikatı ile muttasif olduklarını, dâima Hak ile kâim bulduklarını, üzerlerinde kendi iradelerinin değil de Allah'ın hükmünün câri olduğunu, nefsanîyetlerinin yok olup fenâ mertebesine ulaştıklarını, işledikleri haramlardan veya işlemedikleri farzlardan dolayı azarlanıp yerilemeyeceklerini, ahadiyyetin sınırlarını keşfen bildiklerini, cismânî varlıklarının çarpılma ve kapılma suretiyle kendilerinden

tamamıyla alındığını, beşerî varlıklara ait hükümlerin kendilerinden sâkıt olduğunu, güya nefislerinden fâni olduktan sonra samediyetin nurları ile bâki kaldıklarını, konuştukları zaman kendilerinden kendi namlarına başkasının, (Hakk'ın) konuştuğunu, tasarruflarında kendilerinin dışında bulunan bir velînin (mütevellî-i Hak) bulunduğunu (hal ve hareketlerinin Hak tarafından idare edildiğini) iddia etmişlerdir.

Bazılarını yukarıda belirttiğim hususlar, içinde yaşadığımız şu zamanda bir dert halini almış ve bu durum uzayıp gitmiştir. Ben tenkit ve red dilini bu kadar uzatmak istemezdim. Çünkü şu tasavvuf yolunun ehli olan sûfilerden kötü tarzda bahsedilmesini ve tasavvufun aleyhinde bulunanların bu sözleri sûfileri ayıplamanın câiz olduğuna delil saymalarından endişe ederdim. Zira bu memleketlerde tasavvuf yoluna muhalif olan ve tarikatı reddedenlerin giriştikleri çetin mücadele bir dert ve belâ haline gelmiştir. Tasavvufta görülen bahis konusu rehabet ve kayıtsızlık sebeplerinin ortadan kalkmasını ümit ederek; 'Allah Teâlâ, tasavvuf yolunun âdabına riayeti hiçe sayan, çok güzel dinî ve tasavvufî âdetlerden sapan kimselere belki lutuf ve ihsanda bulunur da onları irşat eder' derim. Bir yandan zaman işleri güçleştirirken, diğer taraftan zamanımızda yaşayan kimseler, tercih ettikleri hareket tarzına aldanarak alışkanlıklarına devam etmektedirler. Bu sebeple gönül sahiplerinin (ehl-i dil) tasavvuf yolunun temellerinin sahte sofuların iddia ettikleri gibi, bu şekilde atıldığı ve sûfilerin selefî olan zevatın da bu tarzda hareket ettikleri kanaatına varmalarından endişelendim, bu fikre sahip olurlar, diye onlara acıdım. Sûfî dostlarım, Allah sizleri lutfuna nâil eylesin; bu *Risâle*'yi işte bu sebeple sizler için yazmış bulunmaktayım.¹³

Bu ifadeler kimindir ve ne zaman yazılmıştır? Bu metin yaklaşık bin sene önce kaleme alınan ve bütün tasavvuf ve tarikat dünyasının ortak kitaplarından biri olan *Kuşeyrî Risâlesi*'nin giriş kısmından alınmıştır. Tasavvuf ve tarikatlarla ilgili problemlerin yeni olmadığını bu ifadeler çok açık bir şekilde ortaya koymaktadır.

Sûfiler tarafından her zaman ortaya konan bu "iç tenkit" ve eleştirel bakış, bir taraftan tasavvufî hayatın belli bir çizgide devam etmesi gereğini vurgularken, diğer taraftan meselelerin tekke içinde çözümüne katkıda bulunmuş ve "intibah"ı belli ölçüde temin etmiştir.

Bu konularda teferruata girmeden sûfiler arasında bazı meselelerin farklı bakış açılarıyla tartışıldığını ve birbirleriyle ilgili

•••••

13 Kuşeyrî, *Kuşeyrî Risâlesi*, s. 80-81.

kanaatlerin değişik olduğunu vurgulamak için şöyle bir yola başvuralım:

Mümkün olsa da sûfiler arasında bir anket yapılırsa ve şu soru sorulsa: “Hallâc-ı Mansûr’u, Muhyiddin İbnü’l-Arabî’yi ve Şeyh Bedreddin’i nasıl bilirsiniz?” Tasavvuf tarihinde fikirleri en çok tartışılan bu şahsiyetler hakkında sûfilerden üç grup cevap alınır:

1. Mürşid-i kâmilidir.
2. Mürşid-i nâkıstır.
3. Allahu a’lem bi’s-savâb (Bir şey diyemem, Allah daha iyi bilir).

Yorum farkının sadece gönlü esas alan tekke mensuplarıyla akli temel alan medrese mensupları arasında olmadığını en açık belgesi bu ve bunun gibi konulardır.

Tasavvufî meseleleri tartışırken bu çeşitliliği gözden ırak tutmamak gerekir. Tasavvuf ve tarikat tek bir yol, tek bir renk, tek bir “ton” değildir. Bu üçlü tasnifi melâmetiyye, vahdet-i vücûd, şathiye gibi bazı tasavvuf terimlerinde de bulmak mümkündür. Kısaca pek çok tasavvuf terimi sûfiler arasında farklı açılardan değerlendirilmiştir.

“Türk-İslâm Dünyasının Dinî Meseleleri” ana başlığının bir alt dalı şüphesiz ki tasavvuf ve tarikat dünyasıyla ilgili olmalıdır. Çünkü insanoglunun ürettiği her şeyin “tortu” kısmı vardır. “Mesele” üreten kısmı vardır. Pek çok yorum ve tefsir binlerce insanın zihninde ve gönlünde yeni ufuklar açarken, bazı yönlendirmeler de zihinlerde problem üretmiş veya zaman içinde problem haline gelmiştir.

“Tasavvuf kültürü” diye isimlenen şey, netice itibarıyla dervişlerin ortaya koyduğu ürünlerden meydana gelmiştir. Hiçbir derviş “ismet” sıfatına sahip, “mâsum” olmadığına göre hatalı yorum yapma kapısı onlar için de açık demektir.

Cumhuriyet öncesi dönemde tasavvufî meseleleri ifade etme ve problemleri çözmede iki “yol” görülmektedir:

1. Yukarıda Kuşeyrî’den nakledilen metinde açıkça görüldüğü gibi bizzat tekke mensuplarının konu üzerine eğilmeleri ve tasavvufî kültürün sıhhatı için yanlışlara, yanlış yorumlara dikkat çekmeleri;
2. Tekke mensubu olmayan âlimlerin, medrese kültürüyle yetişmiş kişilerin tasavvufu devre dışı bırakmak ve dinî esasları

savunmak için tarikat kültürünün yanlışlarına ve ürettikleri meselelere parmak basmaları.

Cumhuriyet döneminde ise bunlardan daha farklı bir bakış tarzı gündeme geldi. Özellikle 1925'ten sonra, tasavvuf ve tarikat dünyasının problemleri ve menfilikleri sıralanırken, ne mutasavvıfların benzer yanlışlar yapmamaları hedefleniyordu, ne de dinî esasların mistik yorumlarla sarsılmaması esas alınıyordu. Tek hedef vardı, o da özelde ehl-i tarik, genelde bütün mütedeyyin müslümanlar üzerinde baskı kurmak ve tekkeleri kapatan kanunun haklılığını isbat etmeye yönelikti.

Dolayısıyla ilk on dört asır bir başlık altında, son yetmiş yıl da ayrı bir başlık altında ele alınmalıdır. Bunun sebebi son yüzyılın özelliğinden kaynaklanmaktadır. Çünkü 1400 senelik bölümde tasavvuf ve tarikatlarla ilgili pek çok mesele, tartışma ve hesaplaşma varsa da, tarikatların bütününün resmen yasaklandığı dönem pek görülmemektedir. Dolayısıyla ülkemizde bu dünya ile ilgili meseleler büyük oranda 1925 tarih ve 677 sayılı kanunla ilgilidir.

Şeyh Said olayıyla birlikte gerginleşen Ankara, Takrîr-i Sükûn kanunlarıyla, İstiklâl mahkemeleriyle bir-iki konunun üzerine özellikle gitti. Kısa sürede halledilen Terakkîperver Cumhuriyet Fırkası oldu. Henüz birkaç aylık bir parti olan Terakkîperver Cumhuriyet Fırkası, irtica suçlamasıyla kapatıldıktan sonra, sıra tekke ve tarikatlara gelmişti. Halbuki daha bir sene önce hükümet bütün tekke ve zâviyelerin yönetimini Diyanet İşleri Reisliği'ne vermiş, tarikatları devletin resmî bir kurumu haline getirmişti.

1925'ten sonra üst yöneticiler, tarikatlar için "yılan" kelimesini kullanmaya başladılar. Artık o gün bugün yeni bir mesele ortaya çıkmıştı: Tarikatlarla ilgili objektif doğru araştırma ve inceleme yapmanın zorluğu, hatta imkânsızlığı.

Meselelerin sualleri:

1. Devletin mahkûm ettiği bir zihniyet ve müessese ile ilgili doğru ve sıhhatli bilgi nasıl elde edilir?
2. Devletin menfur ilân ettiği bir kurumun "müspet" yönlerini ifade etmek mümkün müdür?
3. Devletin yasakladığı bir kurum, illegal olarak yaşarsa ne kadar sıhhatli gelişme gösterebilir?

4. Devletçe kovalanan bir anlayış hakkında “tarafsız” araştırma yapmak ve fikir beyan etmek ne derece imkân dahilindedir?

5. Yanlı ve yanlış bilgilerle toplum meselelerini çözmeye kalkmak kime ne kazandırır?

6. Yanlı ve yanlış bilgilerle ulaşılan neticelerin ömrü ne kadardır?

Bütün bu soruların cevabı bellidir. Bu karşı tavra rağmen tarihatlar hiç inkıtaa uğramadan devam etti. Türk dünyasının bin yıllık arkadaşı, sessiz ve derinden, “illegal” olarak hayatietini sürdürdü. 1930’lu, 40’lı yıllarda temel mesele “gizlilik”ti. Çünkü devletin yakın takibi vardı. Fakat bu yılların müspet yönü, 1925’te bir gecede “illegal” duruma düşen şeyh ve mürşitlerin çoğunun hayatta olmasıydı. Yaşayıp beslendikleri kültürü, tekke çatısı olmasa bile ev, cami ve kahve çatılarının altında teneffüs, dostlarıyla birlikte tefeyyüz ediyorlardı. Şüphesiz bu “tekkesiz” hayata hemen intibak eden dervişler Melâmî neşveyi benimseyenlerdi. Çünkü onlara göre dervişe mahsus bir kıyafet olamayacağı gibi, özel bir mekân da olamazdı. Onların 1925’ten önce de tekkeleri yoktu. Bir başka ifadeyle onların tekkeleri hiçbir zaman kapanmadı.

Osmanlı dönemini idrak etmiş gönül adamları birer birer hayattan çekildikten sonra, 1950’li yıllarla birlikte büyük bir problem gözüktü. Tekke âdabını ve maarifini “illegal” hayatın imkânsızlıklarıyla görmüş insanlar “post”a oturmaya başladı. Demokrasinin getirdiği imkânlarla birlikte yeni bir dönem, yeni bir tarz hayat sahnesine çıktı. Basit dinî bilgilere dahi sahip olmayan insanlar bu “çorak” dönemin mürşidi oluvermişlerdi. Artık bilgi eksikliği yanlış yorumları, yanlış yorumlar sınırsız yanılguları besliyordu. Kimi arakıyyenin peşine düşmüştü, kimi de günü kurtarmanın. “Aktör şeyhler”e de gün doğmuştu. İnsanlardaki mistik açıklıktan ve boşluktan istifade eden bazı kişiler, istismara çok müsait olan bu dünyanın başmimarı gözükmeye başladılar. Resmen dinî hayattan mesul olan Diyanet İşleri Başkanlığı, bu konuda ciddi, tarafsız makale, kitap yayımlayamamıştır.

Din, mezhep, laiklik, tarikat, şeriat, Kemalizm, din ve vicdan hürriyeti, modernizm, köktendincilik, Avrupa Birliği, küreselleşme gibi terimler değişik ortamlarda ve farklı boyutlarda tartışılarsun, müslümanlar arasında tasavvuf, tarikat, tekke ve dervişlerle ilgili

konulara muhtelif zâviyelerden bakan tespit ve değerlendirmeler de ortaya çıktı. İnsanımız bu konuda ne düşünüyor?

1. Müslümanlar için din yeterlidir, tarikat gereksizdir.
2. Eskiden tarikat vardı, şimdi gereksizdir. Çağdaş hayata uygun değildir.
3. Tarikatların esasları müslümanları hayattan kopardığı ve pasifleştirdiği için zararlıdır.
4. “Hikmet-i hükümet” esas olmalıdır. Hükümetin her kararında bir hikmet vardır. Yasaklanan bir konuyu tartışmak yersizdir. Her şey O'ndandır.
5. Tasavvuf olmadan olmaz. Dinî hayatın derinlik kazanması için tekkelerin geliştirdiği tekniklerden istifade etmek gerekir.
6. İslâm'ın özü tasavvuftur. O olmadan olmaz.
7. İslâm eşittir tasavvuf veya vahdet-i vücûd eşittir tasavvuf formülünü savunmak lâzımdır.
8. Tasavvufun İslâm'la bir ilgisi yoktur.
9. Vahdet-i vücûd anlayışı şirktir.
10. Tasavvuf ayrı bir dindir.
11. Tasavvufî düşünce yabancı kültürlerin İslâm'ı içinden çöktürmesi, intikam almasıdır.
12. Mevlânâ Celâleddîn-i Rûmî, Hacı Bektâş-ı Velî ve Yûnus Emre çağdaştır, laikdir, demokrattır, hümanisttir.

Burada bir konuya daha açıklık getirmek gerekmektedir: Devletin bu sert tavrına ve bazı müslümanların bu “dışlayıcı” bakışına rağmen tasavvufî hayat niçin tarihe karışmadı? Yalın gerçek şudur: Çünkü o, dinî hayatla ilgili bir boşluğu doldurmaktadır. Söz konusu boşluğu hisseden müslümanların -hepsi değil- bu kaynaktan istifade etmekten başka seçenekleri yoktur. Bu noktada doğru-yanlış ayırımı yapamamaktan kaynaklanan birçok problem de kendiliğinden ortaya çıkmaktadır.

1970'li-80'li yıllarla birlikte Türkiye'de müşahede edilen İslâmî canlanmaya paralel olarak tasavvufun esrarengiz dünyasına girme ve bu hayatın özellikle siyasî boyutunu keşfetme faaliyeti pirim yapar

oldu. Kimi akademisyen ve araştırmacılar, bazı gazeteci ve yazarlar böyle bir tecessüsle kolları sıvadı. Fakat netice alınmadı. Niçin?

1. Araştırma yapan şahısların bu dünya ile ilgili bilgileri yetersiz, hatta hiç yoktu. Konunun temel terimlerini bilmeyen, hatta bu kelimeleri doğru dürüst telaffuz edemeyen insanlardı.

Konuyu inceleyenler, tarikatlardan çok, belli dinî-siyasî hareketleri mahkûm etmeye yönelik çalışma yaptıklarından, hissî ve taraf olmanın bütün zaaflarını satırlarına aktararak belli kişilerden “aferin” almayı başarmışlardır.

2. Bilgi almak istedikleri şeyh ve dervişler ise 1930’lu, 40’lı yılların “polis-jandarma devleti”nin yaptıklarını bildikleri ve duydukları için bu insanlarla konuşurlarken “ihtiyatlı” bir üslûp kullanmış, idâre-i kelâm ederek hiç de benimsemedikleri şeylerin “hâmi”si olduklarını söylemişlerdir. Konuya hâkim olamayan ve onların psikolojik durumlarını bilmeyen bazı araştırmacılar ise bu cümlelere “mal bulmuş mağribi” gibi sarılmışlardır.

3. Bilindiği gibi, ilmi araştırmaların temel özelliği objektif olmalarıdır. Dolayısıyla araştırma kelimesiyle birlikte ilk akla gelen müessese de üniversitelerdir. Üniversite mensupları ne yaptı? Tarihçiler, sosyologlar, siyaset bilimciler, ilâhiyatçılar, kültür tarihçileri ne yaptı?

Hemen şunu söyleyelim, akademisyenlerin çoğu asılsız şeyler ortaya koyarak eski terimiyle “hurafe”ler icat ettiler. Bu anlamda akademisyenlerin bir kısmına “hurafeye karşı olan hurafeciler” demek mümkündür. İşin daha kötüsü bu sağlıksız ve sakat araştırmalar, bazı kişi ve kurumlar için delil oldu, belge yerine geçti, dipnota girdi, bibliyografyada gözüktü. Hatta devletin haber alma merkezlerinin kayıtlarında yer aldı. Gazeteci-yazarların tespitleri, verdikleri yanlış bilgi ve yaptıkları yanlış yorumlarla meseleleri çözmekten çok karmaşık hale getirdi.

1997’nin ilk ayında yaşanan “tarikat şoku”, konuyla ilgili pek çok malzemenin üremesine sebep oldu. 28 Şubat kararları öncesi herkes eteğindeki taşı döktü, dilinin altındaki baklayı çıkardı. Kimi tarikat adına şeriatı, kimi şeriat adına tarikata saldırdı. Bu arada devlet adına gerçekleri terennüm edenler de oldu. Bunlardan biri de Dışişleri Bakanı ve Başbakan Yardımcısı Prof. Dr. Tansu Çiller’di.

Tarikatların varlığını kabul eden ve bu “keşmekeş”te Diyanet’i de mesul tutan beyanatın iki cümlesi şöyle: “... Bin yıllık gelenektir. Bir gelenek bin yıl sürüyorsa, toplumsal karşılığı varsa, devamlı bir toplumsal ihtiyaca cevap veriyor demektir.”

“Her mahallede her sokakta camilerimiz, din görevlilerimiz bulunmasına rağmen, din istismarı bu kadar pervasızca yapılıyorsa ve bu devletin gözünden kaçıyor, ilk sorgulanması gereken devletin kendi kurumları olmalıdır. Diyanet olmalıdır.”¹⁴

Tarihçi, sosyolog ve ilâhiyatçılarımızın söylemesi gereken bu tespitleri, iktisatçı bir akademisyenin söylemesi dikkat çekicidir. Bu ifadelerin başbakan yardımcılığı koltuğunda oturan bir zat tarafından söylenmesini ise Türkiye’nin geldiği nokta açısından kayda değer olmalıdır. Bu net fotoğrafi seyretmek istemeyenler de var: “Çiller Kemalizm’i zorluyor.”¹⁵

Fakat bu noktada Diyanet’i tenkit etmekte ne kadar haklıdır? Bülent Ecevit de aynı günlerde Diyanet İşleri Başkanını ziyaret ederek “işe el koyması”nı, “araştırma, aydınlatma ve uyarma seferberliği başlatmasını”¹⁶ istemişti.

Diyanet’in böyle bir yetkisi var mı? Devlete göre tarikat var mı? Olmayan bir şeyin kontrolü olur mu?

Bu konuda devletin tutumu o kadar sert olmuştur ki, Diyanet İşleri Başkanlığı -yukarıda işaret edildiği gibi- değil tarikatları kontrol edip saf dışı bırakmak, konuyu ilmi ölçüler içinde ele alan bir tasavvuf ve tarikatlar tarihi dahi yayımlayamamış, yaklaşık kırk yıldan beri çıkarmakta olduğu derginin bir sayısını bu konuya tahsis edememiştir.

Meseleler Nasıl Çözülecek?

1. Mistik ve tasavvufi hayat sadece Türkiye’nin meselesi değildir. İnsanla ilgili bir gerçektir. Yeryüzündeki bütün dinlerde ve toplumlarda tarikat vâkiasının olduğunu ve bundan sonra da olacağını düşünerek konunun insanî boyutunun unutulmaması

•••••

14 *Cumhuriyet*, 23.01.1997.

15 *Cumhuriyet*, 23.01.1997.

16 *Milliyet*, 09.01.1997.

gerekmektedir. Hangi dine mensup olursa olsun, insanların bir kısmı mutlaka bu hayata ilgi duyacak, huzur ve mutluluğu bu teknikle yaşayacak, iç âlemini bu etik, estetik ve entelektüel derinlikle zenginleştirecektir. Burada insanlara “arama!”, “bulma!”, “duyma!”, “zenginleştirme!” deme hakkımız yoktur. Olsa bile geçersizdir, hükümsüzdür. Geçen bir asra yakın zaman bunu bize öğretmiş olmalıdır. Dolayısıyla bilenlerin vazifesi tâlimdir, tedristir, tenvidir, tekliftir, tehdit değildir.

2. Tasavvuf ve tarikatlar dünyasının objektif olarak artı ve ekisiyle birlikte ortaya konamamasının önündeki en büyük engel yasal durumdur. Anayasanın 174. maddesi din ve vicdan hürriyeti, insan hakları ve Türkiye'nin şartları göz önüne alınarak yeniden değerlendirilmelidir. Aksi halde Diyanet İşleri Başkanlığı ve İlâhiyat Fakültesi öğretim üyelerinin konuya müdahale etmesi mümkün değildir.

3. Mühim bir engel de cehalettir. Cumhuriyet'in “kaygan zemininde” yapılan inceleme ve araştırmaların yetersiz, yanlı ve yanlışlarla yüklü olduğu bilinmelidir. Bunlara güvenerek yola çıkılmamalıdır.

4. Tasavvuf ve tarikat kültürünün sıhhatli bir şekilde tahlil ve tenkidi için tarih araştırmalarında mahir, din ve tasavvuf kültürüne hâkim, sövmek ve övmek hastalıklarından sâlim insanların çalışmalarına muhtaç olduğu unutulmamalıdır. Resmî makamların paralarıyla, onların hoşuna gidecek şekilde hazırlanan raporlarla hiçbir yere varılamayacağı bilinmelidir. Gazetecilerin yazdıkları doğru değil, akademisyenlerin tespitleri gerçeği aksettirmiyor, Emniyet Teşkilâtının teklifleri “hayalî”, Yüksek Öğretim Kurumu'nun (YÖK) yayınları “havaî” olursa çözüm çok uzaklarda demektir.

5. Tasavvuf ve tarikatlarla alâkalı durumun “net” bir fotoğrafını çekememenin bir sebebi de bizlerle, tasavvuf tarihinin öğretim elemanlarıyla ilgilidir. Yukarıda işaret edildiği gibi, bu konuya doğru bir teşhis koyabilmek için din ve tasavvuf tarihi kültürüne, bu ilmin terimlerine âşina olmak gerekmektedir. Tasavvuf tarihi ile meşgul olan akademisyenlerde bu şartlar olmasına rağmen, tartışılması dahi anayasa maddesiyle yasak olan söz konusu “meyve”ye yaklaşmak istememektedirler. Günümüzde, yaşayan sūfîlerin “kalite”leri hakkında ve söylediklerinin gelenek açısından ne ifade ettiğini en doğru bir şekilde onların değerlendirebileceği söylenebilir. Ancak bu “afişe”

etme her iki taraf için de sıkıntı doğurabilecek bir görünüm arzettiği için istenen elde edilememektedir.

6. Teşhisteki farklılıklar, sadece sağ partiler arasında değil, sol partiler arasında da devam etmektedir. 1980'li yıllardan beri laikliğin bir gereği olarak tarikatların serbest olması gerektiğini, onların Allah'a giden mânevî yollar olduğunu vurgulayan eski Demokratik Sol Parti lideri Bülent Ecevit, bu görüşünü tekrar ederken,¹⁷ eski Cumhuriyet Halk Partisi lideri Deniz Baykal şöyle diyor: "İslâmiyet'te ruhban sınıfına, tarikatlara yer yok. Hz. Muhammed'in tarikatı var mıydı? Son yaşanan olaylar tarikatların kapatılmasının ne kadar doğru olduğunu ortaya koydu."¹⁸ 2001 yılında Cumhuriyet Halk Partisi, Şeyh Bedreddin'in yanında Şeyh Edebâli'yi de öne çıkarmaya başladı. Teşhisteki farklılıklar ister istemez tedavideki farklılığı gündeme getirecektir.

7. Müslümanların bir kısmına göre tasavvufî hayat kişiyi şirke, inançsızlığa, pagan kültürüne sevkeden bir âfettir. Devlete göre de en büyük suç "tarikatçı" olmaktır. Bu "uç bey"lerinin mâkul bir çizgide buluşmaları çözüm için mühim bir katkı olacaktır.

8. 1997'de basına akseden haberlerden biri de Diyanet İşleri Başkanlığı'nın hazırladığı "inanç haritası"nın bitmek üzere olduğu idi.¹⁹ Tarikata mensup olan insanların kovalandığı, bu tür hareketlerle alay edildiği bir yerde "harita" çizmek ve gerçekçi anketler yapmak ne kadar imkân dahilindedir? Anket gerçekçi olmayınca üretilen çarelerin "derde deva olma" oranı ne olabilir?

9. Son on yılda cemevleriyle birlikte tekkeler de gündeme geldi. Diyanet'ten sorumlu Başbakan Yardımcısı Bekir Bozdağ, tekkelerin açılmasını gündeme getirdiğinde de üzeri örtüldü. Aleviliğe özgürlük isteyenlerin dahi tarikatlara müsamahası yoktu. Umutlar "yeni anayasa"ya bağlandı.

10. 2 Mart 2013 tarihinde BDP milletvekili Altan Tan tekke, zâviye ve türbelerin açılması için Türkiye Büyük Millet Meclisi'ne kanun teklifi verdi.

•••••
17 *Milliyet*, 09.01.1997.

18 *Cumhuriyet*, 15.01.1997.

19 *Milliyet*, 11.01.1997.

11. Bütün “seviyesiz”liğine ve “şartlanmışlığı”na rağmen tartışmalar toplumun büyük bir kesiminde şu kanaatin doğmasına sebep olmuştur: Artık tarikatlar serbest olsun, legal olsun! Devlet kontrolünü nasıl yapacaksa yapsın ve bu müesseseler şeffaf bir hale gelsin.

Dervişler şöyle derler:

Mevlâ görelim neyler

Neylerse güzel eyler.

Bibliyografya

- Akar, Metin, *Veled Çelebi İzbudak*, Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları, 1999.
- Akgündüz, Ahmet, *Arşiv Belgeleri Işığında Silistreli Süleyman Hilmi Tunahan*, İstanbul: OSAV Yayınları, 1997.
- Akün, Ömer Faruk “Gölpınarlı, Abdülbaki”, *DİA*, XIV, 146-149.
- Alparslan, Ali, *Abdülbaki Gölpınarlı*, Ankara: Kültür Bakanlığı, 1996.
- Aşkar, Mustafa, *Tasavvuf Tarihi Literatürü*, İstanbul: Kültür Bakanlığı, 2005.
- Atatürk, Mustafa Kemâl, *Nutuk*, Ankara: Milli Eğitim Bakanlığı, 1927.
- Atay, Tayfun, *Batıda Bir Nakşî Cemaati: Şeyh Nâzım Kıbrısı Örneği*, İstanbul: İletişim Yayınları, 1996.
- Aydın, Bilgin, “Osmanlı Devleti’nde Tekkeler Reformu ve Meclis-i Meşayih’in Şeyhülislamlık’a Bağlı Olarak Kuruluşu, Faaliyetleri ve Arşivi”, *İstanbul Araştırmaları*, sy. 7 (1998), s. 93-109.
- Ayvazoğlu, Beşir, *Defterimde 40 Suret*, İstanbul: Ötüken Yayınları, 1996.
- Ayverdi, Samiha, *Dost*, Ankara: Hülbe Yayınları, ts.
-, *Kenan Rifâî ve Yirminci Asırda Müslümanlık*, İstanbul: İnkılap Kitabevi, 1983.
- Balakbabalar, Muhsin, “Ord. Prof. Dr. Hilmi Ziya Ülken”, *Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, XX (1975), s. V-XXII.
- Bektaş, Ekrem “Ergun, Sadettin Nüzhet”, *DİA*, XI, 299.
- Benningsen, Alexandre A. – Chantal Lemercier Quelquejay, *Sûft ve Komiser: Rusya’da İslâm Tarikatları*, trc. Osman Türer, Ankara: Akçağ Yayınları, 1988.
- Bölükbaşı, Rıza Tevfik, *Rıza Tevfik’in Tekke ve Halk Edebiyatı ile İlgili Makaleleri*, haz. Abdullah Uçman, Ankara: Kültür Bakanlığı, 1982.

- Bruinessen, Martin van, *Kürdistan Üzerine Yazılar*, trc. Nevzat Kırac v.dğr., İstanbul: İletişim Yayınları, 1993.
- Büyük Doğu* (muhtelif sayılar).
- Ceride-i Süfiye* (muhtelif sayılar).
- Çağrışım* (muhtelif sayılar).
- Çakır, Ruşen, *Ayet ve Slogan*, İstanbul: Metis Yayınları, 1990.
- Daver, Bülent, "Lâiklik Yönünden Tekke ve Zaviyelerin Seddi ve Tarikatlerin Men'i", *Lâiklik I*, İstanbul: Millî Tesânüt Birliği Yayını, 1954, s. 97-105.
- Dergâh* (muhtelif sayılar).
- Diriliş* (muhtelif sayılar).
- Diyanet Dergisi* (muhtelif sayılar).
- Ebû Manneh, Butros, "Sultan Abdülhamîd II ve Şeyh Eb'ül Hüdâ es-Sayyâdî", trc. İrfan Gündüz, *Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, sy. 7-10 (1995), s. 375-405.
- Ergin, Osman, *Türkiye'de Şehirciliğin Tarihi İnkişafı*, İstanbul: İstanbul Üniversitesi Hukuk Fakültesi İktisadi ve İçtimaiyat Enstitüsü, 1936.
-, *Balikesirli Abdülaziz Mecdi Tolun: Hayatı ve Şahsiyeti*, İstanbul: Kenan Basımevi, 1942.
- Erkaya, Ali, *Prof. Dr. Esad Coşan Hocamızın Ardından*, Ankara: Son Uyarı Yayınları, 2001.
- Ersöz, Ahmet, *Abdülaziz Bekkine Hazretleri*, İzmir: Nil Yayınları, 1992.
- Evrin, Sadeddin, *Müsbet Maneviyat Etüdüleri*, Ankara: Türk Tarih Kurumu, 1954.
- Fatsa, Mehmet, *Tasavvufta Mekkî Kolu*, İstanbul: Mavi Yayıncılık, 2000.
- Fazlurrahman, İslâm, trc. Mehmet Aydın – Mehmet Dağ, Ankara: Selçuk Yayınları, 1981.
- Filiz, Lutfi, *Noktanın Sonsuzluğu*, İstanbul: Pan Yayıncılık, 1998.
- Garaudy, Roger, *İslâm ve İnsanlığın Geleceği*, İstanbul: Pınar Yayınları, 2000.
- Gentizon, Paul, *Mustafa Kemal ve Uyanan Doğu*, trc. Fethi Ülkü, Ankara: Kültür ve Turizm Bakanlığı, 1983.
- Gölpınarlı, Abdülbaki, *Mevlâna'dan Sonra Mevlevîlik*, İstanbul: İnkılap Yayınları, 1953.
- Gündüz, İrfan, *Osmanlılarda Devlet - Tekke Münasebetleri*, İstanbul: Seha Neşriyat, 1984.

- Güngör, Erol, *İslâm Tasavvufunun Meseleleri*, İstanbul: Ötüken Neşriyat, 1982.
- Haksever, Ahmet Cahid, *Modernleşme Sürecinde Mevlevîler ve Jön Türkler*, İstanbul: H Yayınları, 2009.
- Hamid Algar, "Volga-Ural Bölgesinin Son Büyük Nakşibendî Şeyhi: Şeyh Zeynullah Resulev", trc. Ethem Cebecioğlu, *Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, XXXVII (1997), s. 131-149. *Hareket* (muhtelif sayılar).
- Hüseyin Nesimî, *Sahib Zuhûr: Cenâb-ı Haydar-ı Kerrarın Tebşirât-ı Gaybiyelerini Müeyyid*, İstanbul: Şems Matbaası, 1332.
- Hüseyin Sadeddin, *İlm-i Tasavvuf*, İstanbul: Kader Matbaası, 1341.
- Hüseyin Vassâf, *Sefîne-i Evliyâ*, haz. Mehmet Akkuş – Ali Yılmaz, İstanbul: Kitabevi Yayınları, 2006.
- Işın, Ekrem, *İstanbul'da Gündelik Hayat: İnsan Kültür ve Mekan İlişkileri Üzerine Toplumsal Tarih Denemeleri*, İstanbul: İletişim Yayınları, 1995.
- İktibas* (muhtelif sayılar).
- Jäschke, Gotthard, *Yeni Türkiye'de İslâmlık*, trc. Hayrullah Örs, Ankara: Bilgi Yayınevi, 1972.
- Kadro* (muhtelif sayılar).
- Kara, İsmail, *İslâmcıların Siyasi Görüşleri*, İstanbul: Dergâh Yayınları, 2001.
-, "Madalyonun Bir Yüzü: Tekkeler Kapandı İyi Oldu", *Dergâh*, sy. 10 (1990), s. 14-15.
-, "Madalyonun Öbür Yüzü: Tekkeler Kapandı Kötü Oldu", *Dergâh*, sy. 12 (1991), s. 16-17.
-, "Sonuç Yerine: Tekkeler Kapandı mı?", *Dergâh*, sy. 16 (1991), s. 14-15.
-, "Meclis-i Meşayih, Ulema-Tarikat Münasebetleri ve İstanbul'da Şeyhlik Yapmış Beş Zatın Kendi Kaleminden Terceme-i Hali", *Kutadgubilig*, sy. 1 (2002), s. 185-214.
-, "Yaltkaya, Mehmet Şerefettin", *DİA*, XLIII, 308-310.
- Kara, Mustafa, *Din Hayat Sanat Açısından Tekkeler ve Zaviyeler*, İstanbul: Dergâh Yayınları, 1999.
-, *28 Şubat Öncesi ve Sonrası Türkiye'de Dinî Hayat*, Bursa: Emin Yayınları, 2012.
-, *Dervişin Hayatı Sûfînin Kelâmı*, İstanbul: Dergâh Yayınları, 2012.

-, *Buhara Bursa Bosna: Şehirler- Süfîler- Tekkeler*, İstanbul: Dergâh Yayınları, 2012.
-, *Türk Tasavvuf Tarihi Araştırmaları: Tarikatlar/ Tekkeler/ Şeyhler*, İstanbul: Dergâh Yayınları, 2005.
-, “Cumhuriyet Döneminde Tarikatlar”, *Demokrasi Platformu*, II/6 (2006), s. 3-20.
-, “Son Yüzyılda Tasavvufun Sosyal Hayatımızdaki Yeri”, *Dergâh*, sy. 258 (2011), s. 8-11.
-, *Metinlerle Günümüz Tasavvuf Hareketleri*, İstanbul: Dergâh Yayınları, 2002.
- [Karaosmanoğlu], Yakup Kadri, *Nur Baba*, İstanbul: Orhaniye Matbaası, 1923.
-, *Erenlerin Bağından*, Ankara: Vilâyet Matbaası, 1922.
- Kılıç, Rüya, *Osmanlı'dan Cumhuriyet'e Süfî Gelenegın Taşıyıcıları*, İstanbul: Dergâh Yayınları, 2009.
- Kılıçzâde Hakkı, *İ'tikâdât-ı Bâtilaya İ'lân-ı Harb*, İstanbul: Şems Matbaası, 1332.
- Kısakürek, Necip Fazıl, *Son Devrin Din Mazlumları*, İstanbul: Büyük Doğu Yayınları, 1969.
- Korucuoğlu, Nevin, *Veled Çelebi İzbudak*, Ankara: Kültür Bakanlığı Yayınları, 1994.
- Kurnaz, Cemal – Mustafa Tatçı – İsmail Kasap, *Hüseyin Vassaf*, Ankara: Akçağ Yayınları, 1999.
- Kurtkan, Amiran, *Sosyolojik Açından Tasavvuf ve Laiklik*, İstanbul: Kutsun Yayınevi, 1977.
- Kuşeyrî, *Kuşeyrî Risâlesi*, trc. Süleyman Uludağ, İstanbul: Dergâh Yayınları, 2009.
- Küçük, Hülya, *Kurtuluş Sonrasında Bektâşîler*, İstanbul: Kitap Yayınevi, 2003.
- M. Şemseddin [Günaltay], *Zulmetten Nura*, İstanbul: Evkâf-ı İslâmiyye Matbaası, 1341.
- Mehmed Şemseddin [Ulusoy], *Bursa Dergâhları (Yâdigâr-ı Şemsî)*, haz. Mustafa Kara – Kadir Atlansoy, Bursa: Uludağ Yayınları, 1997.
-, *Niyazî-i Mısri'nin İzinde Bir Ömür Seyahat: Dildâr-ı Şemsî*, haz. Mustafa Kara – Yusuf Kabakçı, İstanbul: Dergâh Yayınları, 2010.

- Mardin, Şerif, *Said Nursi Olayı: Modern Türkiye’de Din ve Toplum-
sal Değişim*, trc. Metin Çulhaoğlu, İstanbul: İletişim Yayınları,
1992.
- Melikoff, Irène, *Uyur İdik Uyardılar: Alevilik Bektaşilik Araştırmaları*,
trc. Turan Alptekin, İstanbul: Cem Yayınevi, 1993.
- Muhibbân* (muhtelif sayılar).
- Nasr, Seyyid Hüseyin, *İslâm’da Düşünce ve Hayat*, trc. Fatih Tatlıhoğ-
lu, İstanbul: İnsan Yayınları, 1988.
- Nazım Hikmet, *İlk Şiirler: Şiirler; 3; 835 Satır; Sesini Kaybeden Şehir*,
haz. Şerif Hulusi – Asım Bezirci, İstanbul: Cem Yayınevi, ts.
- Nedvî, Abdülbârî, *Tasavvuf ve Hayat*, trc. Mustafa Ateş, İstanbul: İrfan
Yayınevi, 1967.
- Ocak, Ahmet Yaşar, *Türk Sûfiliğine Bakışlar*, İstanbul: İletişim Yayın-
ları, 1996
-, *Türkler Türkiye ve İslâm*, İstanbul: İletişim Yayınları, 1999.
- Osman Bedreddin Erzurumî, *Gülzar-ı Sâminî: Sohbetler*, İstanbul: Ma-
rifet Yayınları, 1993.
- Özalp, Ömer Hakan, *Erzurumlu Yeşilzâde Mehmet Salih Efendi*, İstan-
bul: Dergâh Yayınları, 1999.
- Özemre, Ahmet Yüksel, *İslâmda Aklın Önemi ve Sınırı*, İstanbul: Den-
ge Yayınları, 1996.
-, *Kâmil Mürşidin Portresi: Prof. Dr. Ahmed Yüksel Özemre ile Soh-
betler*, haz. Nazif Şahinler, İstanbul: Furkan Yayınları, 1998.
- Özkardeş, M. Ali, *Hakâyık-ı İslâmiye: Kur’an Hakikatleri*, İstanbul:
Kardeşler Basımevi, 1951.
- Öztürk, Nazif, *Türk Yenileşme Tarihi Çerçevesinde Vakıf Müessesesi*,
Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı, 1995.
- Öztürk, Yaşar Nuri, *Kuşadalı İbrahim Halvetî*, İstanbul: Yeni Boyut
Yayınları, 1982.
- Popovic, Aleksandre, *Balkanlarda İslâm*, trc. Komisyon, İstanbul: İn-
san Yayınları, 1995.
- Sayar, Ahmet Güner, A. Süheyl Ünver, İstanbul: Eren Yayıncılık, 1994.
-, *Abdülbaki Gölpinarlı*, İstanbul: Ötüken Neşriyat, 2013.
-, “Ergin, Osman Nuri”, *DİA*, XI, 297.
- Schimmel, Annemarie, *İslâmın Mistik Boyutları*, trc. Ergun Kocabıyık,
İstanbul: Kabalıcı Yayınevi, 2001.
-, *Ruhum Bir Kadındır*, trc. Ömer Enis Akbulut, İstanbul: İz Ya-
yıncılık, 1999.

- Soyyer, Yılmaz, *Sosyolojik Açıdan Alevî Bektaşî Geleneği*, İstanbul: Seyran Kitap, 1996.
-, "Osmanlı Devleti'nin Son Yüzyılında Bektaşilik", *Araştırmalar*, sy. 2 (1999), s. 35-66.
- Şeker, Fatih M., *Cumhuriyet İdeolojisinin Nakşibendilik Tasavvuru: Şerif Mardin Örneği*, İstanbul: Dergâh Yayınları, 2007.
- Tasavvuf* (muhtelif sayılar).
- Tevfikoğlu, Muhtar, *Rıfki Melûl Meriç*, Ankara: Kültür ve Turizm Bakanlığı, 1986.
- Topçu, Nurettin, *İslâm ve İnsan- Mevlâna ve Tasavvuf*, İstanbul: Dergâh Yayınları, 1998.
-, *İsyan Ahlakı*, trc. M. Kök, İstanbul: Dergâh Yayınları, 1995.
-, *Yarıncı Türkiye*, İstanbul: Dergâh Yayınları, 1997.
-, *Var Olmak*, İstanbul: Dergâh Yayınları, 1997.
- Tunçay, Mete, *Türkiye Cumhuriyetinde Tek Parti Yönetiminin Kuruluşu*, Ankara: Tarih Vakfı Yurt Yayınları, 1981.
- Uludağ, Süleyman v.dğr., *Sahabeden Günümüze Allah Dostları*, IX, İstanbul: Şule Yayınları, 1996.
-, *Süft Gözüyle Kadın*, İstanbul: İnsan Yayınları, 1995.
-, "Şiilikte Tasavvuf", *Milletlerarası Tarihte ve Günümüzde Şiilik Sempozyumu*, İstanbul: İslâmî İlimler Araştırma Vakfı, 1993, s. 515-542.
-, *Tasavvuf ve Tenkit*, İstanbul: Dergâh Yayınları, 2010.
- Usta, Niyazi, *Menzil Nakşiliği: Sosyolojik Bir Araştırma*, Ankara: Töre Yayınları, 1997.
- Ülgener, Sabri, *Zihniyet ve Din*, İstanbul: Dergâh Yayınları, 1981.
- Velikâhyaoğlu, Nazif, *Sümbüliyye Tarikatı ve Kocamustafapaşa Külliyesi*, İstanbul: Çağrı Yayınları, 1999.
- Vett, Carl, *Kelâmî Dergâhından Hatıralar*, trc. Ethem Cebecioğlu, Ankara: Muradiye Kültür Vakfı, 1993.
- Yeni Adam* (muhtelif sayılar).
- Yeni Şafak*, 24. 10. 1997.
- Yetik, Erhan, *Tarikatlar ve Dinî Hayat*, Samsun: Kardeşler Ofset, 1996.
- Zarcone, Thierry, "Nakşibendiler ve Türkiye Cumhuriyeti", trc. Eriman Topbaş, *Türkiye Günlüğü*, sy. 23 (1993), s. 99-107.